

DE ELECTORALE NEGENTIENDE EEUW IN VOGELVLUCHT, 1814-1917

Inleiding

236

‘**A**n niemand durf ik thans mijne denkbeelden over de uitbreiding van het kiesrecht mede te delen,’ schreef de Haarlemse rechter Willem Hendrik van Voorst in november 1830 aan zijn Leidse vriend Caspar Lodewijk Luzac.¹ Eind september 1830 had Van Voorst een adres over kiesrecht aan de koning gestuurd. Hierin waarschuwde hij de regering dat de opstand in Brussel in augustus 1830 slechts een voorbode was geweest van iets veel groters en er weinig voor nodig was het volk in beroering te brengen. De regering diende volgens hem snel maatregelen te nemen. ‘Meer directe verkiezingen’ en vertegenwoordiging van de middenklasse waren volgens hem de ‘probaatste middelen’ om nieuwe oproeren en ‘toonelen van verwoesting’ te voorkomen. Het huidige kiesstelsel vertegenwoordigde ‘niet de natie, maar slechts eenige bevoorregte personen’:

De nijvere, kundige, het meest tot de lasten van de Staat bijdragende middelbare klasse is sedert de vestiging van onze grondwettige regering van allen invloed op de wetgeving uitgesloten gebleven.²

Ofschoon hij nog steeds achter de inhoud stond, biechtte Van Voorst aan Luzac op dat hij bij nader inzien spijt had dat hij zijn pleitrede aan de koning had aangeboden. Het was ‘vergeefsche moeite’ geweest. Erger nog, hij wist zeker dat hij er vroeg of laat in de problemen door zou raken.

Toch stond Van Voorst niet helemaal alleen in zijn kritiek op het kiesstelsel. De Belgische opstand had onder de Noord-Nederlandse burgerij weliswaar gezorgd voor een afkeer van alles wat met volkssoevereiniteit te maken had, maar tegelijkertijd ook het besef doen groeien dat het politieke bestel van 1814 niet deugde.

---

1 W.H. van Voorst aan L. Luzac, 1 en 6 november 1830, Collectie Luzac, Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL, 1561; Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004), 315; Gerard van Es, ‘Den onkreukbaren verdediger der echt-constitutionelen vrijheid. Lodewijk Caspar Luzac, 1828-1840’ (Utrecht: Ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, 1985).

2 Van Zanten, *Schielijk*, 314-321.

Zelfs Gijsbert Karel van Hogendorp erkende dit. In december 1830 publiceerde hij onder de titel *De Ontwikkeling* een serie van negen brochures waarin hij evenals Van Voorst pleitte voor herziening van het kiesstelsel. 'Hoe verlichter en beschaafder de natie is, des te meer leden der maatschappij in staat zijn om deel te nemen aan de keuze der nationale vertegenwoordiging', concludeerde hij.

De brochures van Van Hogendorp, en de discussies in Engeland over de Reform Bill, zorgden korte tijd voor een groeiende belangstelling in dagbladen, kranten en pamfletten voor het kiesstelsel. In een brochure met de provocerende titel *De groote behoefte van Nederland aan eene betere Staatsregeling* uit januari 1831, herinnerde de jonge jurist Daniel Surrurier zijn lezers eraan dat de Bataafse Staatsregeling van 1798 veel ruimhartiger was geweest met betrekking tot het kiesrecht. Het kiesstelsel van 1814 was volgens hem 'anachronistisch' omdat het gebaseerd was op een standenstelsel, dat reeds in 1795 was afgeschaft.

De analyse van Surrurier was pijnlijk, maar waar. De verkiezingen voor de Tweede Kamer hadden veel weg van een ballotage voor een sociëteit of herenclub.³ De afvaardiging in de Tweede Kamer verliep via getrapte verkiezingen in de colleges van de provinciale staten. Deze colleges vergaderden slechts een keer per jaar, op de eerste dinsdag van juli. De kandidaten voor de Kamer werden tijdens deze vergadering voorgedragen, nadat ze eerst waren geselecteerd door een kiescommissie. Ruimte voor ondervraging, discussie of debat was er niet. Meteen nadat de lijsten met aspirant-afgevaardigden waren rondgegaan werd er 'met briefjes en biljetten' gestemd. Dat deze 'ballotage' ook nog eens aan een leeftijdsgrens van 30 jaar en ouder was gebonden, zorgde ervoor dat jongere en vaak progressieve kandidaten nauwelijks kans maakten om afgevaardigd te worden. Via de kiescommissies was het voor de koning bovendien ook nog eens kinderlijk eenvoudig om de kandidaatstelling te beïnvloeden.⁴

Koning Willem I vond deze inmenging in de verkiezingen legitiem. De in de grondwet vastgelegde volksvertegenwoordiging vormde volgens hem geen levendig en vitaal onderdeel van het politieke bestel. 'De constitutie moet slechts worden beschouwd als een speeltje gelegd in de handen van de menigte, als illusie voor de vrijheid, terwijl men haar plooit naar de omstandigheden', verklaarde hij in 1814 aan zijn oudste zoon.⁵ Van de Staten-Generaal verwachtte de vorst dat ze in harmonie samenwerkten met zijn regering. De ideale kamerafgevaardigde was in zijn ogen onzijdig en onpartijdig. Kamerleden dienden te adviseren, in te stem-

3 Remieg Aerts, 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848,' in: *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, red. Remieg Aerts e.a. (Nijmegen: SUN, 1999).

4 Lodewijk Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1987); C.B. Wels, 'Stemmen en kiezen 1795-1922,' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979): 313-332.

5 Vgl. Jeroen Koch, *Koning Willem I* (Amsterdam: Boom 2013).

Afb. 1 Schaal van het kiesrecht in verschillende landen. (Collectie IISG Amsterdam)

men en te zwijgen. Dit laatste wekte overigens irritatie bij veel burgers en droeg zeker bij aan de onvrede over het kiesstelsel. Zo nam het *Algemeen Nederlandsch Nieuws- en Advertentieblad* regelmatig regeringsgezinde en ‘zwijgende’ Kamerleden op de hak door hun ‘laffe’ stemgedrag openbaar te maken.

De publicaties van Van Hogendorp en de brochures van andere auteurs rondom 1830 over het kiesrecht, zorgden er eind 1830 zowaar voor dat het kiesstelsel onderwerp werd van publiek debat. De laatste keer dat er publiekelijk was gesproken over politieke vertegenwoordiging en kiesrecht was in de jaren 1796-1798, gedurende de Eerste en Tweede nationale vergadering. In 1814 en 1815 was het vraagstuk binnenskamers behandeld als een hamerstuk. De opleving eind 1830 duurde echter niet lang. In de zomer van dat jaar werd de belangstelling voor het kiesrecht gesmoord door de nationale opwindning over de tiendaagse veldtocht tegen de Belgen, en de zelf geclaimde overwinning van het Nederlandse leger.

Harm Kaal, Jasper Loots en Ron de Jong, pioniers in het onderzoek naar verkiezingen, concluderen dat er voor 1848 in Nederland eigenlijk niet zoiets bestond als een ‘electorale cultuur’.⁶ De verkiezingen waren besloten, vonden meestal plaats zonder dat de bevolking er weet van had, en leidden al helemaal niet tot burgerzin, publieke manifestaties of debat. Nederland week hierin overigens niet veel af van andere landen in Europa. Alleen in Engeland, waar het kiesstelsel door de eerst *Reform Bill* en de opkomst het Chartisme inzet van publiek debat was gewor-

6 Ron de Jong, *Electoral culture en politieke oriëntatie. Verkiezingen in Gelderland, 1888-1940* (Hilversum: Verloren, 2005), passim; Ron de Jong en Jasper Loots, ‘Valt er wat te vieren op verkiezingsdag,’ *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (2008): 47-60. H.G.J. Kaal, ‘Politics of Place. Political Representation and the Culture of Electioneering in the Netherlands, 1848-1980’s,’ *European Review of History* 23 (2016) 3, 486-507.

den, was er na 1830 sprake van een levendige stembusgang, gepaard met manifestaties, rituelen en tradities.

1848. EEN MEERDERHEIDSSTELSEL

Veranderde deze besloten en bekrompen electorale situatie in Nederland ook na de grondwetsherziening van 1848? Zorgden de in 1848 ingevoerde rechtstreekse verkiezingen van het parlement ook daadwerkelijk voor meer burgerzin? Thorbecke en Donker Curtius, de twee belangrijkste mannen achter de grondwetsherziening van 1848, meenden van wel. Thorbecke had, mede door zijn bescheiden afkomst, een persoonlijke afkeer tegen het kiesstelsel onder Willem I. Dit stelsel kenmerkte zich volgens door 'intrige, kuiperij, en vadsigheid'. Coöptatie was volgens hem een van de grootste gevaren voor politieke representatie. Ook Donker Curtius had geen goed woord over voor de wijze waarop onder Willem I Kamerleden werd gekozen:

Ik noem de [...] laaghartige sollicitatie, de ruilingscontracten [...] - benoem mij hiertoe, ik benoem u daartoe - die schandelijke camaraderie exploiteert [...], de Staten-Generaal.⁷

Donker en Thorbecke waren beiden fel gekant tegen de 'aristocratische elementen' in het politieke bestel en leken ervan overtuigd met een rechtstreekse kiesstelsel 'politischen zin en wil' onder de burgerij te kunnen scheppen, en er voortaan enkel nog bekwame mannen in het parlement zouden worden afgevaardigd. Thorbecke hanteerde het uitgangspunt dat geen van de geschikte kiezers uitgesloten mochten worden door de kieswet. Tegelijkertijd wilde hij ook niet de deur opengooien voor ongeschikte kiezers, of zoals hij ze noemde 'de onbekwamen, zonder kennis en oordeel'.

De oplossing vond Thorbecke in een meerderheidsstelsel, ofwel: een districtenstelsel met censuskiesrecht. Dit was opmerkelijk, omdat hij zich in 1839 in zijn *Aantekening op de Grondwet* nog uiterst kritisch had uitgelaten over censuskiesrecht. Deze vorm van kiesrecht, schreef hij toen, was willekeurig en geen garantie voor het verkrijgen van geschikte kiezers.⁸ Maar met de invoering van de door Thorbecke ontworpen kieswet in 1850 werd juist deze census, als toetssteen voor welstand, bepalend voor het kiesrecht. De census verschilde per kiesdistrict en lag tussen de 20 en 160 gulden. In de praktijk betekende dit dat tussen 1850 en 1880 ongeveer 11 procent van de mannen ouder dan 23 jaar stemrecht hadden. Opmerkelijk was dat op het platteland er meer mannen met kiesrecht waren dan in de steden.

⁷ Dirk Donker Curtius, *Orde* (Arnhem: Thieme, 1839), 19-20.

⁸ Vgl. Jan Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek* (Amsterdam: Boom, 2004).

‘ONKIESGERECHTIGD’

In grote steden zorgde de census soms voor pijnlijke situaties onder de verschillende ‘rangen en standen’.⁹ Uit Jan Hein Furnées onderzoek naar Den Haag blijkt bijvoorbeeld dat het in de hofstad dikwijls gebeurde dat jonge ambtenaren, vaak academisch geschoold en soms zelfs lid van sociëteit De Witte, op grond van hun belastingafdracht geen stemrecht hadden, terwijl de ongeschoolde kruidenier en bakker op de hoek wel mochten stemmen.¹⁰ Voor Conrad Busken Huet was ‘deze stands en statuskwesitie’ reden om de spot te drijven met het kiesstelsel.¹¹ ‘Onkiesgerechtigd’, zo omschreef Huet in 1864 met vrolijke spot zijn financiële situatie. Als *onkiesgerechtigde* behoorde hij tot het *onkiese deel* van de natie – tot de onbemiddelde burgers die uitgesloten waren van politieke rechten, omdat de armoede hen zogenaamd belemmerde kennis te nemen van het landsbelang. Busken Huet ergerde zich aan ‘het geknutsel’ waarmee na 1850 om de zo veel jaren, zonder succes, werd getracht de kiesdrempel te verlagen’. Dit paste niet bij ‘den Nederlandschen landaard’ en was de natie onwaardig, meende hij.¹²

240

Ook Multatuli hekelde ‘den bespottelyken census’ en wond zich vooral op over de positie van vrouwen en minder bedeelden:

Mag iemand die meer honger heeft dan een ander niet meeroepen om voedsel? [...] Door de Kieswet nu wordt het kwade tot regel gemaakt, en het goede tot uitzondering [...].¹³

In de geheele Tweede-Kamer zyn hoogstens vyf of zes leden die gekozen zouden zyn door ‘t Nederlandsche Volk, als dat Volk inderdaad z’n afgevaardigden kiezen mòcht.¹⁴

9 Ron de Jong, *Van Standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887* (Hilversum: Verloren, 1999), passim; Jasper Loots, *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Amsterdam: Wereld Bibliotheek, 2004), passim.

10 Jan Hein Furnée, *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890* (Amsterdam: Bert Bakker, 2012), 51, 71, 102, 162.

11 Conrad Busken Huet, ‘Jacob van Lennep,’ in: *Litterarische fantasien en kritieken 2* (Haarlem 1884), 1-29, aldaar 25; Jan Blokker, ‘Algemeen kiesrecht dat niet echt werd begeerd,’ in: *De Volkskrant*, 9 januari 2004; Peter de Boer, ‘Oude “fantasien” klinken als nieuw. Over de criticus Conrad Busken Huet,’ *Maatstaf* 34 (1986): 36-50.

12 Wessel Krul, ‘Multatuli en Busken Huet als critici van de democratie,’ in: *Politieke stijl: over presentatie en optreden in de politiek*, red. Dick Pels en Henk te Velde (Amsterdam: Het Spinhuis, 2000), 129-150.

13 Zie: K. ter Laan, *Multatuli Encyclopedie* (Den Haag: SDU, 1995), 16; Multatuli, *Verzamelde werken IV* (Amsterdam: Elsevier, 1906), 102.

14 Multatuli, *Ideën I* (Amsterdam: Funke, 1879), 52.

Volgens Douwes Dekker was het allemaal Thorbeckes schuld:

Schande over u, Thorbecke!

Hoe, gy spreekt van algemeen belang? Gy, de schepper onzer ellendige Kieswet?

Hoe, gy verloochent uw party, ge loochent zelfs 't bestaan der partyen? Gy, de partyman by uitnemendheid? Gy, de vaandrager? Gy, de voorganger? Gy, het verzamelingpunt van die zoogenaamde liberalen.¹⁵

In twee verkiezingsromans, *Zóó wordt men lid van de Tweede Kamer* uit 1869 van Abraham Jacob van der Aa, en *In 't vuur van den verkiezingsstrijd* uit 1871 van Johan Adriaan Heuff, werden de verkiezingen afgedaan als een 'lokale kermis der ijdelheid', ter meerdere een en glorie van de gegoede klasse die aan de census kan voldoen, beheerst door statusdrift en frustraties, en resulterend in beginselloze volksvertegenwoordigers, en niet zoals Thorbecke dacht, in bekwame afgevaardigden.¹⁶

Opvallend is dat de onvrede met het kiesstelsel van *na* 1850 niet minder lijkt te zijn dan die van *voor* 1848. Tussen 1869 en 1883 werden verschillende voorstellen gedaan om de census te verlagen en het aantal kiesgerechtigden uit te breiden, maar allemaal zonder succes. Angst voor het socialisme en voor toenemende confessionalisering van de politiek speelden hierbij op de achtergrond een rol. In 1887 kwam het uiteindelijke, in de vorm van het beroemde caoutchouc-artikel, tot een uitbreiding van het kiesrecht. Het kiesrecht werd nu verleend op grond van kenmerken van geschiktheid en maatschappelijke welstand, en niet enkel meer op grond van belastingafdracht. Veel effect had de maatregel niet, want het aantal kiesgerechtigden steeg slechts met een kleine tien procent. De jonge journalist en schrijver Frank van der Goes pleitte in 1885 in *De Nieuwe Gids* dan ook vurig voor de invoering van algemeen kiesrecht:

De eisch van algemeen stemrecht gaat inderdaad van alle kanten op. Onder de gezaghebbende pennen in dienst der liberale klasse zijn de meeste aan de verdediging van dezen eisch gewijd. Fijne koppen hebben een wijle gestreden [...] over de gronden waarop zij berustte. Het wetenschappelijk belang van dit onderwerp wenschen wij geenszins licht te achten, maar als een gevolg der historische wet van den vooruitgang beschouwd, behoeven wij aan de rechtmatigheid van het algemeen stemrecht niet te twijfelen.¹⁷

15 Multatuli, *Ideën* I, 211.

16 H.L. Wesseling, 'Eerherstel voor Van der Aa,' *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1986 (Leiden: Brill, 1987): 1-14; J. Huf van Buren (pseud. van J.A. Heuff), *In 't vuur van den verkiezingsstrijd: Hollandsche roman* (Tiel: Campagne, 1871).

17 Ron Blom, *Frank van der Goes, 1859-1939: journalist, literator en pionier van het socialisme* (Delft: Eburon 2012), 51.

Afb. 2 'Laat ze komen om d'r kiesrecht. Ik ben sterk genoeg!' Abraham Kuypers reactie op een langs het Binnenhof trekkende kiesrecht-demonstratie. Spotprent door A. Hahn in *Zondagsblad van Het Volk*, 18 september 1904. *Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties.*

242

'Gezaghebbende pennen uit de liberale klasse', 'fijne koppen' en 'wetenschappelijk belang' – Thorbecke was al tien jaar niet meer onder de levenden toen Van der Goes dit schreef. Wie graaft in het door G.J. Hooykaas bezorgde deel zeven van Thorbeckes briefwisseling, de kleine RGP-reeks, ontdekt dat de staatsman aan het eind van zijn leven meer als wetenschapper dan als politicus worstelde met het kiesrecht, en zich niet goed raad wist met de uitbreiding van de census. In de aantekeningen over het kiesrecht (een kleine acht pagina's) staan maar liefst vierentwintig vraagtekens.¹⁸ Sommige van Thorbeckes gedachten zijn nog steeds actueel. 'Wat is de wil waard, van iemand die geen wil heeft?' vroeg de liberale staatsman zich bijvoorbeeld af. En iets verderop: 'Is de vermeerdering van kiezers vermeerdering van zedelijke kracht? Of slechts versterking der heerschappij van den volkswil?'¹⁹

18 G.J. Hooykaas, *Briefwisseling van J.R. Thorbecke VII* (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2002), 458-465.

19 Hooykaas, *Briefwisseling van J.R. Thorbecke VII*, 458-460.

Thorbeckes visie op het kiesrecht was dan ook niet eenduidig democratisch. ‘In zijn rede over het *Hedendaags Staatsburgerschap* is Thorbecke niet plotseling democraat geworden, maar heeft hij ingezien dat direct kiesrecht de burger kan opvoeden tot zelfstandigheid. Dit dynamische element maakte voor hem kiesrecht tot een organisch middel’, aldus F.L. van Holthoorn in de *BMGN* over Thorbeckes organische staatsleer.²⁰ Kiesrecht als ‘organisch middel’ – Thorbecke zag de natie als ‘een levend wezen’, en de stemgang als een ‘wilsuiting’ van ‘het betere-ik van de natie’.²¹ Kiesgerechtigden waren volgens hem als organismen letterlijk van *wezenlijk* belang voor het *functioneren* van het staatsbestel. De uitbreiding van het stemrecht was volgens hem dan ook een kwestie van de juiste verhoudingen, van maatvoering, om een ‘juiste afvaardiging’ veilig te stellen.

In 1896 drong Sam van Houten, in navolging van Tak van Poortvliet, uiteindelijk aan op een nieuwe kieswet, met een ruime census, maar nog steeds uitgaande van kentekenen van welstand en beschaving. De nieuwe wet werd goedgekeurd, met als resultaat dat het aantal stemgerechtigden tussen 1900 en 1914 groeide tot achtentachtig procent van de mannelijke bevolking boven de vijftienvijftig jaar. De invoering van universeel algemeen kiesrecht leek nu een kwestie van tijd.

Toch werd dit ook na de eeuwwisseling in liberale en confessionele kringen nog als onwenselijk en ontijdig gezien. Het onafhankelijk christelijk-historisch Tweede Kamerlid Johan Willem van Idsinga bijvoorbeeld keerde zich fel tegen universeel stemrecht omdat het volgens hem niet ‘paste in het huidige tijdsgewricht’. In een artikel over het Britse staatsbestel in het tijdschrift *Onze Eeuw* waarschuwde hij voor wat hij noemde de socialisering van de democratie als alle mannelijke volwassen inwoners automatisch stemrecht zouden krijgen:

‘Wat het Volk wil, moet wet zijn en zooals het Volk het wil, moet de wet worden toegepast’ – dat is de doctrine die men luidkeels verkondigt, maar men denkt er stilzwijgend bij ‘ik zeg wat het Volk wil, want ik ben het Volk’. Dit is in het kort de doctrine van elke groep die in den strijd om de stembus als vrucht der ochlocratie naar voren treedt en zich meester maakt van de organen van het publiek gezag.²²

‘Den strijd om de stembus’, zo omschreef Van Idsinga verkiezingen, en niet zoals gebruikelijk, als ‘het feest van de democratie’. In een mooi artikel in het *Parlementair Jaarboek* maken Ron de Jong en Jasper Loots duidelijk dat deze laatste typing, de feestelijke gang naar de stembus, min of meer een mythe is, en verkiezingen

20 F. L. van Holthoorn, ‘De genese van Thorbeckes organische staatsleer,’ *BMGN* 101 (1986): 177-201.

21 Remieg Aerts, ‘De nieuwe politiek van Johan Rudolf Thorbecke,’ *Historisch Nieuwsblad* 3. Geraadpleegd op 10 oktober 2017, <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6100/de-nieuwe-politiek-van-johan-rudolf-thorbecke.html>.

22 J.W. van Idsinga, ‘De revolutie van de negentiende eeuw in Engeland en hare constitutionele problemen,’ *Onze Eeuw* 12 (1912): 1-36, aldaar 6.

gen in Nederland na 1848 eigenlijk nooit ‘uitgebreid werden gevierd’.²³ Manifestaties, hartstochten en partijdigheid rondom het stemmen werden in Nederland als onwenselijk ervaren. In brede kring bestond tot aan het begin van de twintigste eeuw de angst voor een ‘een onbekwame’ afvaardiging in het parlement, en het gevoel dat verkiezingen de eenheid van de natie ondermijnden.

‘DISCOURSE OF CAPACITY’

244

Tot zover deze vogelvlucht door de electorale negentiende eeuw. Wat leert deze beknopte inleiding op het thema? Het antwoord op deze vraag is even simpel als ingewikkeld, namelijk dat het debat over kiesrecht gedurende de hele negentiende eeuw een *repetierend* karakter had, en als zodanig niet enkel en louter een kwestie was van politieke ideeënvorming, vooruitgang en/of emancipatie. De discussie over stemrecht ging vooral over de ‘toestand en conditie’ van de natie zelf, en de mate waarin de bevolking ‘tekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand’ gaf – ofwel: welk deel van de natie was bij de stemgang daadwerkelijk in staat het koele verstand te laten prevaleren en het algemeen belang te dienen.

De Amerikaanse historicus Alan Kahan spreekt in dit verband van een ‘discourse of capacity’. In zijn boek *Liberalism in Nineteenth-Century Europe The Political Culture of Limited Suffrage* onderzoekt hij de ontwikkeling van het kiesrecht in Engeland, Frankrijk en Pruisen. Kahan concludeert dat in alle drie landen het debat zich vooral concentreerde op de geschiktheid van de kiezer en de discussie opmerkelijk genoeg nauwelijks ging over de democratische vertegenwoordiging zelf. Het onderscheid dat vooral liberalen maakten tussen privé en publiek, schrijft Kahan, speelde hierin een cruciale rol:

Liberalism as a discourse of civil rights was about the freedom of the private individual in private life. This aspect of liberalism was consonant with modern, democratic tendencies. But liberalism as a discourse about public capacities, not private rights, was not consonant with modern democratic freedom.²⁴

De Franse politicoloog Bernard Manin spreekt in dit verband van ‘de twee gezichten’ die in de negentiende eeuw aan het kiesrecht werden gegeven. Hij meent dat de aristocratische en ondemocratische elementen die samengaan met de liberale obsessie voor ‘geschiktheid’ in het verleden en heden vaak tot electorale uitsluiting en onbehagen hebben geleid.²⁵

²³ Ron de Jong en Jasper Loots, ‘Valt er wat te vieren op verkiezingsdag’, 47-60.

²⁴ Alan. S. Kahan, *Liberalism in Nineteenth-Century Europe. The Political Culture of Limited Suffrage* (Londen: Palgrave, 2003), 191.

²⁵ Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 42-93 en 132-160.

In publicaties die recent in het kader van het door het NWO gesubsidieerde onderzoeksproject *Omstreden Democratie* zijn verschenen, is nader onderzoek gedaan naar dit onbehagen bij verkiezingen, en democratie in het algemeen. Wim van Meurs en Wim de Jong pleiten ervoor om verkiezingen als een repertoire te onderzoeken – als omstreden fenomeen – omdat dit meer recht doet aan de complexiteit, pluriformiteit en historische beleving van democratie. Zo schrijft Wim de Jong:

Repertoires zijn clusters van ideeën, praktijken en stijlelementen met betrekking tot politiek die in de politieke strijd worden ingezet en daarin vaak worden uitgevonden [...] Politieke repertoires worden geconstrueerd rond aan elkaar gerelateerde praktijken en opvattingen, bij elkaar gehouden door een abstracte opvatting van democratie. Tijdgenoten herkennen de coherentie in deze repertoires: ze koppelen een bepaalde praktijk aan een idee van democratie. Een politiek repertoire roept tegenspraak en weerstand op en is als zodanig omstreden.²⁶

De geschiedenis van het Nederlandse kiesstelsel in de lange negentiende eeuw lijkt zich te kenmerken door een repeterende praktijk, een pre-democratisch repertoire, van nationale en historische toe-eigening, aanhoudend standsbesef en identificatie, waarin eerst Thorbecke en daarna liberale politici probeerden de democratische ‘waan van de dag’ enerzijds, en het verlangen naar bekwame vertegenwoordiging anderzijds, van elkaar gescheiden te houden. Gedurende de hele negentiende eeuw, *voor* 1848 en *na* 1848, werd het ‘democratisch beginsel’ ondergeschikt gemaakt aan het vinden van de meest geschikte kiezer.

LITERATUUR

- Aerts, Remieg. ‘Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848,’ in: *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990*, red. Remieg Aerts e.a. Nijmegen: SUN, 1999, 13-98.
- Aerts, Remieg. ‘De nieuwe politiek van Johan Rudolf Thorbecke,’ *Historisch Nieuwsblad* 3 (2003). Geraadpleegd op 10 oktober 2017, <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6100/de-nieuwe-politiek-van-johan-rudolf-thorbecke.html>.
- Boer, Peter de. ‘Oude ‘fantasien’ klinken als nieuw. Over de criticus Conrad Busken Huet,’ in: *Maatstaf* 34 (1986): 36-50.
- Blok, Lodewijk. *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1987.
- Blom, Ron. *Frank van der Goes, 1859-1939. Journalist, literator en pionier van het socialisme*. Delft: Eburon, 2012.
- Drentje, Jan. *Thorbecke. Een filosoof in de politiek*. Amsterdam: Boom, 2004.

²⁶ Wim de Jong, *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland 1945-1985* (Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, 2014), 20-22.

- Es, Gerard van. 'Den onkreukbaren verdediger der echt-constitutionelen vrijheid. Lode-wijk Caspar Luzac, 1828-1840'. Utrecht: Ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Utrecht, 1985.
- Furnée, Jan Hein. *Plaatsen van beschaafd vertier. Standsbesef en stedelijke cultuur in Den Haag, 1850-1890*. Amsterdam: Bert Bakker, 2012.
- Holthoorn, F. L. van. 'De genese van Thorbeckes organische staatsleer,' *BMGN* 101 (1986), 177-201.
- Kaal, H.G.J. 'Politics of Place. Political Representation and the Culture of Electioneering in the Netherlands, 1848-1980's,' *European Review of History* 23 (2016) 3, 486-507.
- Kahan, Alan. S. *Liberalism in Nineteenth-Century Europe The Political Culture of Limited Suffrage*. Londen: Palgrave, 2003.
- Koch, Jeroen. *Koning Willem I*. Amsterdam: Boom, 2013.
- Krul, Wessel. 'Multatuli en Busken Huet als critici van de democratie,' in: *Politieke stijl. Over presentatie en optreden in de politiek*, red. Dick Pels en Henk te Velde. Amsterdam: Het Spinhuis, 2000, 129-150.
- Loots, Jasper. *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging*. Amsterdam: Wereld Bibliotheek, 2004.
- Jong, Ron de. *Electoraal cultuur en politieke oriëntatie. Verkiezingen in Gelderland, 1888-1940*. Hilversum: Verloren, 2005.
- Jong, Ron de en Jasper Loots. 'Valt er wat te vieren op verkiezingsdag,' *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (2008), 47-60.
- Jong, Ron de. *Van Standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887*. Hilversum: Verloren, 1999.
- Jong, Wim de. *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland 1945-1985*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, 2014.
- Manin, Bernard. *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Wels, C.B. 'Stemmen en kiezen 1795-1922,' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979): 313-332.
- Wesseling, H.L. 'Eerherstel voor Van der Aa,' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1986. Leiden: Brill, 1987, 1-14.
- Zanten, Jeroen van. *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004.

Jeroen van Zanten (1972) studeerde geschiedenis en wijsbegeerte. In 2004 promoveerde hij in Leiden op het proefschrift *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard* over de politieke cultuur in Noord-Nederland ten tijde van het koningschap van Willem I. Sinds september 2006 is hij verbonden aan de UvA als universitair docent Moderne geschiedenis. In november 2013 publiceerde Van Zanten, na vier jaar onderzoek in binnen- en buitenlandse archieven, een wetenschappelijke biografie van Koning Willem II (1792-1849), mogelijk gemaakt door steun van het Prins Bernhard Cultuurfonds. In juni 2015 publiceerde Van Zanten samen met Ben Schoenmaker en Jurrien de Jong het boek *Waterloo. 200 jaar strijd* over de veldslag bij Waterloo. Momenteel werkt Van Zanten aan een hoofdstuk over 'de Lage Landen' voor de *Oxford Handbook to Europe in the Long Nineteenth Century (1789-1914)*.